
درس حافظ

نقد و شرح غزلهای خواجه شمس الدین محمد حافظ

(جلد دوم)

دکتر محمد استعلامی

استاد زبان و ادب فارسی

چاپ دوم

تهران - ۱۳۸۳

- ۱- کنعان نام قدیم فلسطین است؛ و سرگذشت یوسف پیامبر را هم می‌دانیم، که برادران حسودش او را در کودکی به چاه انداختند و کاروانیان او را نجات دادند و او سرانجام به فرمانروایی مصر رسید (نگ: شرح بیشتر در ۱:۸۸، ۱:۱۹۶ و آیه ۹۳ سوره یوسف) و به دیدار پدر خود یعقوب که در خانه‌ی انزرا گزیده و نابینا شده بود، رفت و غم چندین ساله یعقوب پایان یافت. کلبه احزان همان خانه انزوای یعقوب است (۸:۴۹۴ و بیت‌ال‌حزن ۶:۲۸۰) و کلبه احزان گلستان می‌شود، یعنی شادی به جای غم می‌نشیند. مصراع دوم این بیت، مطلع غزلی است از سروده‌های شمس‌الدین محمد صاحب دیوان جوینی (درگذشت ۶۸۳ هـ) و مصراع دوم مطلع غزل او این است: بشکفد گل‌های وصل از خار هجران، غم‌مخور.
- ۲- معنی بیت روشن است و متن مصراع اول مطابق است با حافظ تصحیح استاد خالتری و سابه، و نسخه معتبر ایاصوفیه در ترکیه. در تصحیح علامه قزوینی «ای دل غم دیده! حالت...» نیز درست و با بسیاری از نسخه‌های معتبر مطابق است اما ترجیح نظر استاد خالتری به این دلیل است که مناسبت دو مصراع بیت در آن روشن‌تر است.
- ۳- مکزور دیده‌ایم که چمن در کلام حافظ به معنی باغ است، و باز می‌دانیم که حافظ گل را، گل سرخ را، در باغ چون پادشاهی بر تخت می‌نشاند (۴:۱۱۷). مرغ خوش‌خوان بلبل است و چتر گل در سرکشیدن او، این است که میان گلها پنهان شود و آواز بخواند (۷:۲۳۲).
- ۴- معنی مصراع اول این است که اگر مدتی، زمانی کوتاه، پیش آمده‌ها چنان که ما می‌خواستیم نبود...
- ۵- سرّ غیب، در اینجا یعنی آنچه در فضای الهی است و ما نمی‌دانیم که پیش خواهد آمد، و بازی‌های پنهان پیش آمده‌های موافقی است که انتظار آن را نداریم (نگ: ز سرّ غیب کس آگاه نیست، قضا مخوان ۶:۱۱۹).
- ۶- سیل فنا یعنی زندگی گذرای این جهان، گذشت عمر (نگ: محیط فنا ۶:۲۵۳). در مصراع دوم داستان نوح و نهصد و پنجاه سال هدایت او و نافرمانی امت (آیه ۱۴ سوره عنکبوت و ۶:۲۳۴) و کشتی ساختن او و نجات مؤمنان از طوفانی عالمگیر را، می‌دانیم. اما با توجه به بیت پیش،

نوح همان «بازی‌های پنهان در پرده اسرار غیب» است و معنی بیت این است که به پروردگار تکیه کن.

۷ و ۸- در این دو بیت هم سخن از پیش‌آمدهای ناخوش آیند زندگی است که حافظ آن را به خارهای صحرای عربستان تشبیه کرده است (نگ: که مغیلان طریقش گل و نسربن من است ۷:۵۲). معنی بیت به زبان ساده این است که برای رسیدن به آرزوها رنج باید برد و نشدن‌ها را تحمل باید کرد. این در بیت ۷ و ۸ را می‌توان به سیر روحانی مردان حق نیز ربط داد اما حال و هوای غزل عارفانه نیست، و خاصه در بیت نهم می‌بینیم که سخن از معشوق این جهانی است و حافظ برای رهایی از فراق او از پروردگار یاری می‌خواهد.

۹- رقیب در کلام حافظ مکرر به معنی کسی که مراقب یا سرپرست معشوق و مانع وصال اوست، به کار می‌رود (۵:۳۸ و ۳:۱۵۱ و ۷:۳۰۱). هجران معشوق ادامه دارد و رقیب سخت پافشاری می‌کند و نمی‌گذارد او را ببینم، اما خدا از حال این بنده عاشق خبر دارد، و اوست که باید احوال ما را دگرگون کند، یا مَحْوَلِ الْأَحْوَالِ!

۱۰- ورد در اینجا با اصطلاح خاص به معنی تکرار یک لفظ یا یک عبارت، کمی فرق دارد و منظور حافظ به طور کلی اشتغال به عبادت و مطالعه قرآن است (نگ: درس سحر ۱:۳۷۱). معنی بیت این است که به عبادت و دعا ادامه بده تا به آرزوی خود برسی.